

Wilho Ylimäki

Kuinka Bismarckia käsiteltiin Itä-Saksan lehdistössä vuosina 1948–1989?

Kandidaatintutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

29.5.2024

Sisällys

SISÄLLYS	2
JOHDANTO	3
1.1 TUTKIMUKSEN TAUSTOITUS	3
OTTO VON BISMARCK	3
SAKSAN DEMOKRAATTINEN TASAVALTA	5
ITÄ-SAKSA JA BISMARCK	6
1.2. TUTKIMUSKYSYMYKSET JA AIHEENRAJAUS	7
1.3. MENETELMISTÄ JA LÄHTEISTÄ	8
2.0. BISMARCKIN KÄSITTELY DDR:N LEHDISTÖSSÄ	9
2.1. KUINKA BISMARCKIA KÄSITELTIIN?	9
2.2. VUOSI 1971 – SAKSOJEN YHDISTYMISEN 100-VUOTISPÄIVÄ DDR:N LEHDISTÖSSÄ	12
2.3. 1980-LUKU JA POSITIIVINEN KÄÄNNE	15
3.0. YHTEENVETO	19
LÄHDELUETTELO:	22

JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustoitus

Ensimmäiseksi tutkimuksella on tarkoitus selvittää, miten Saksan keisarikunnan ja Preussin kuningaskunnan valtakunnan kansleri Otto von Bismarckia käsiteltiin Saksan demokraattisen tasavallan (DDR) lehdistössä. Toiseksi tarkoituksena on selvittää, muuttuiko tämä käsittely ajan kuluessa, koska Saksan demokraattinen tasavalta mm. Erich Honeckerin aikana pyrki vaikuttamaan historian tulkintaan valtiotasolta. 1980-luvulle tultaessa Erich Honecker esimerkiksi puhui avoimesti Preussin kuningas Frederik II erittäin myönteisesti.¹

Bismarckilla oli junkkerin tausta, jotka olivat maata omistavia aatelisia Preussissa. Hän kuului Preussin parlamentin konservatiiveihin mutta hän teki vaihtelevasti yhteistyötä puolueiden kanssa, toisinaan keskustapuolueen toisinaan kansallis-liberaalipuolueen.²

Otto von Bismarck

Otto von Bismarck toimi Saksan valtakunnan kanslerina vuosina 1871–1890 kaikkien Saksan keisarien hallinnon alla. Hän tuli saksalaisesta junkkerisuvusta ja oli ennen poliittisia nimityksiään opiskellut yliopistossa Göttingennissä ja Berliinissä, sekä kartuttanut

¹ Seppo Hentilä, Jaettu Saksa, Jaettu Historia, Kylmä historiasota 1945–1990, SHS/Helsinki 1994 – s. 222–228

² Frank M. Häge, Political conflict in Bismarck's Germany: An analysis of parliamentary voting 1867–1890, Party politics 2017

varsin kattavan kielitaidon. Ennen tätä hän oli toiminut Preussin kuningaskunnan pääministerinä ja Pohjois-Saksan liittokanslerina vuosina 1867–1871. Hänen uransa päättyi, kun Keisari Wilhelm II erotti hänet kanslerin virasta.

Bismarckia on luonnehdittu Saksan Keisarikunnan yhdeksi tärkeimmäksi luojaksi ja vallankumoukselliseksi konservatiiviksi.³ Bismarckia voitaisiin väittää ideologialtaan konservatiiviksi ja autoritääriseksi. Bismarckille oli hyvin tavanomaista toimia politiikassa niiden toimijoiden kanssa, joiden avulla hän sai uudistuksia tai politiikkaansa eteenpäin. Saksan Keisarikunnan vaalit oli manipuloitu saamaan aina Bismarckin konservatiiviselle blokille suotuisa tulos⁴ mutta esimerkiksi Kulturkampfian aikana hän teki yhteistyö Liberaalien puolueiden kanssa.⁵

Hän aloitti Saksassa useita uudistuksia, kuten yleisen terveydenhoidon ja eläkejärjestelmän, jonka tarkoituksesta on esitetty eriäviä mielipiteitä. Mm. Itä-Saksan lehdistössä esitettiin tämän olevan yritys heikentää sosialistista liikettä. Bismarckin uudistuksia pidetään yrityksenä estää Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen (SPD) kasvua, koska uudistusten mukana tuli paljon sosialismin vastaista lainsäädäntöä.⁶ Kuitenkin SPD sai edelleen osallistua Saksan Keisarikunnan vaaleihin mutta sen toimintaa rajoitettiin.⁷

³ Kissinger, Henry A. "The White Revolutionary: Reflections on Bismarck." *Daedalus* 97, no. 3 (1968): 888–924. <http://www.jstor.org/stable/20023844>.

⁴ Christopher Clark, *Iron Kingdom, the rise and downfall of Prussia 1600–1947*, The Belknap Press of Harvard University, Massachusetts 2006 s. 560

⁵ Christopher Clark, *Iron Kingdom, the rise and downfall of Prussia 1600–1947*, The Belknap Press of Harvard University, Massachusetts 2006 s. 570–571

⁶ Bismarck's Institutions: A Historical Perspective on the Social Security Hypothesis, 2013, pp. 77–80

⁷ Felix Kersting, *Welfare Reform and Repression in an Autocracy: Bismarck and the Socialists*, HU Berlin, IDEAS Working paper series from RePEc 2022

Saksan Demokraattinen tasavalta

Saksan Demokraattinen tasavalta⁸ oli vuodesta 1949–1990 asti sosialistinen valtio, joka sijaitsi nykyisen Saksan itäisissä osavaltioissa. Se syntyi toisen maailmansodan seurauksena, kun liittoutuneet jakoivat Saksan alueet. Tässä tapauksessa Itä-Saksan alueet jäivät Neuvostoliiton miehittämille alueille, jonka seurauksena siitä alettiin rakentaa Kansantasavaltaa. Läntisten valtojen, Yhdysvaltojen ja Iso-Britannian alueen Saksan alueista tuli Saksan tasavalta, jota kutsutaan tutkimuksessa Länsi-Saksaksi.

Maantieteellisesti Saksan Demokraattinen Tasavalta sijaitsi aiemmin mainitun Preussin Kuningaskunnan alueella ja sen kulttuurissa ja traditioissa oli nähtävissä preussilaisuuden korostusta.

Saksan Demokraattinen tasavalta, kuului Varsovan liittoon ja Neuvostoliiton vaikutuspiiriin, oli Saksan sosialistinen yhtenäisyyspuolueen (SED) johtama valtio, ideologiana Marxismi-Leninismi. Poikkeuksena muihin ns. itäblokin maihin, Itä-Saksalla oli kilpaileva valtio Saksan liittotasavalta. Kilpailulla tarkoitan maata, joka kutsui itseään yhtä lailla Saksaksi ja piti itseään sen perijänä. Tämän takia Itä-Saksan identiteetissä korostettiin tiettyjä saksalaisia piirteitä. Esimerkiksi Itä-Saksan armeijaa ei mukailtu Neuvostoliiton kopioksi vaan tyyliiltään preussilaiseksi. Itä-Saksan Kansanarmeijan univormut oli mukailtu saman tyyliksi kuin aiempien imperiumin vuosina ja sillä oli joitakin perinteitä, joka johtui Neuvostoliiton määräyksestä. Neuvostoliitto ei halunnut sen satelliitti valtioiden kopioivan sitä.⁹ Itä-Saksa itsessään ilmaisi vastustavansa militarismia.

⁸Tai Itä-Saksa

⁹ Tom Smith, *Comrades in arms, military masculinities in East German culture*, Berghahn Books 2020 s.107

Itä-Saksa ja Bismarck

Nopeasti tarkasteltuna voi olla vaikea kuvitella Bismarckilla ja Itä-Saksalla olevan paljoakaan jaettavaa keskenään. Bismarck vastusti sosialismia ja Itä-Saksa pyrki erkaantuttaman itseään konservatiivisen Saksan historiasta, luomalla omaa historiankirjoitusta, jolla se pyrki oikeuttamaan olemassaolonsa.¹⁰ Kuitenkin voimme tehdä jopa hyvin pinnallisia samankaltaisuuksia. Molempien, Itä-Saksan ja Bismarckin, aikana Saksa oli jakautunut useammaksi valtioksi. Vaikkakin Bismarckia voidaan pitää erittäin sosialistivastaisena henkilönä, hänen toimestaan tehtiin useita sosiaalisia uudistuksia, jotka hyödynsivät erityisesti alempia yhteiskuntaluokkia. Näiden uudistusten on kuitenkin sanottu olleen yritys sabotoida kasvavan SPD:n suosiota.

Itä-Saksan alkuaikoina se pyrki eriämään itseään vahvasti Preussiin, mutta sen suhtautuminen muuttui vuosien aikana. Aiemmin jo mainitsin lyhyesti Saksan demokraattisen tasavallan kansanarmeija, NVA:n, univormujen olleen preussilaisia tyyliältään. Valtion alkuaikoina aatelisten, Junkkereiden, omaisuutta kansallistettiin. Itä-Berliinissä oleva Fredrik Suuren patsas poistettiin toukokuussa 1950 mutta se palautettiin takaisin jalustalleen vuonna 1980. Tätä ennen SED puoluesihteerä Eric Honecker oli puhunut Frederikistä myönteiseen sävyyn. 80-luvulla Itä-Saksassa tuli jopa historiankirjoituksia, joissa Bismarckista puhuttiin myönteiseen sävyyn.¹¹

¹⁰ Seppo Hentilä, Jaettu Saksa, Jaettu Historia, Kylmä historiasota 1945–1990, SHS/Helsinki 1994 – s. 12–15

¹¹ Seppo Hentilä, Jaettu Saksa, Jaettu Historia, Kylmä historiasota 1945–1990, SHS/Helsinki 1994 – s. 222–249

1.2. Tutkimuskysymykset ja aiheenrajaus

Tutkimuksessani kysyn ”miten Bismarckia käsiteltiin Itä-Saksan lehdistössä”, ”vaihteliko se vuosien varrella” ja ”miten politiikka vaikutti Bismarckin käsittelyyn”. Jälkimmäisellä tarkoitan sekä yleistä poliittista ilmapiiriä, idän ja lännen vastakkainasettelua, mutta erityisesti kuinka paljon myöhempi Itä-Saksan painostus oman historiansa kontrolliin näkyi. Vaikkakin Itä-Saksalla oli näennäisesti eri puolueita edustettuna maansa neuvostossa, näitä muita puolueita pidetään yleisesti vain kulissina tai kontrolloituna oppositiona.¹²

Itä-Saksan myöhempinä vuosina varsinkin 1980-luvulla Eric Honeckerin toimesta esimerkiksi Friedrich II koki pienen maineenpalautuksen. Hänestä kirjoitettiin positiivisesti ja hänen patsaitaan saatiin palauttaa aiemmille jalustoilleen. Tutkimuksessa haluan löytää vastauksia siihen, kokiko Otto von Bismarck jotain samankaltaista maineenpalautusta.

Tutkimuskysymyksieni rajauksien seurauksena en voi ottaa esimerkiksi kantaa siihen, miten Bismarckia käsiteltiin sanomalehtien ulkopuolisessa mediassa. Esimerkiksi kohua herättänyt historiankirja¹³, jossa Bismarckin sosiaalisia uudistuksia käsiteltiin varsin positiivisesti ei kuulu tutkimuksen aihepiiriin. Työni koostuu melko suuresta määrästä artikkeleita, mikä ei tietenkään kokonaisuudessaan vastaa jokaista lyhyttä mainintaa Otto von Bismarckista, mutta halusin rajata käsittelyä, etten ottaisi jokaista pientä mainintaa mitä artikkeleista saattoi löytyä. Navigointia teki myös hieman vaikeaksi kuuluisa ”taistelulaiva Bismarck”, jonka takia lähteitä oli karsittava artikkeleihin missä Kansleria käsitellään isompana kokonaisuutena.

¹² LUEDERS, HANS (2022). Electoral Responsiveness in Closed Autocracies: Evidence from Petitions in the former German Democratic Republic. *American Political Science Review*, 116(3), 827–842. doi:10.1017/S0003055421001386

¹³ Ernst Engelberg, Bismarck. *Urpreuße und Reichsgründer*. Berlin, 1985

1.3. Menetelmistä ja lähteistä

Olen saanut kandia tehdessäni tilaisuuden opiskella saksan kieltä. Tämä on tarjonnut minulle oivan keinon tarkastuttaa tekemiäni käännöksiä. Tarkastuksissa olen käyttänyt DeepL-kääntäjää verkossa.¹⁴ Aluksi tein käännökset saksasta englanniksi. Vaikkakin DeepL:n tekemät käännökset ovat olleet hyviä, toisinaan se kääntää hyvin kirjaimellisesti. Tämän takia olen tarkastanut jokaisen tekemäni käännöksen vielä erikseen, jotta käännöksen konteksti ei katoaisi tai muuttuisi täysin toisenlaiseksi.

Lähteet olen saanut Berliinin osavaltionkirjaston (Staatsbibliothek zu Berlin) elektronista Zefys -tietokannasta, jonne DDR:n johtavat sanomalehdet on digitoitu:

<https://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/login/?lang=de>. Arkistoista löytyi mm. Neues

Deutschland, Berliner Zeitung ja Neue Zeit, joita kaikkia olen käsitellyt tutkimuksissani.

Tulen käsittelemään tutkimuksessa tekemiäni havaintoja ajallisessa järjestyksessä, koska haluan tuoda esille mahdollisia muutoksia Otto von Bismarckin käsittelytavoissa. Lehtien artikkeleita tulen käsittelemään kronologisesti ja tarkemmat tiedot lehdistä, kuten vuosiluvut ja kirjoittajat löytyvät lopun lähdeluettelosta.

Päämenetelmäni tutkimuksessa on ollut lähiluku. Olen lukenut artikkeleita useita kertoja ja pyrkinyt tarvittaessa löytämään syvempiä viittauksia Otto von Bismarckiin. Syvemmillä viittauksilla tarkoitan esimerkiksi huumoria, ironiaa tai jonkinlaista yleistä viittaamista maailman tapahtumiin. Lähilukiessani luin artikkelit useaan kertaan, käännettynä ja niiden alkuperäisessä kielessä. Näistä useista lukukerroista pyrin löytämään kaikki käännösvirheet, jotka onneksi jäivät vähäisiksi, sekä syventämään ymmärrystäni artikkeleista.¹⁵

¹⁴ <https://www.deepl.com/translator>

¹⁵ Patricia Kain, How to Do a Close Reading, Writing Center at Harvard University 1998
<https://writingcenter.fas.harvard.edu/pages/how-do-close-reading>

2.0. Bismarckin käsittely DDR:n lehdistössä

2.1. Kuinka Bismarckia käsiteltiin?

Kaikissa kolmessa lehdessä, Neues Deutschland, Berliner Zeitung ja Neue Zeit, Otto von Bismarckia käsitellään hyvin negatiivisena henkilönä. Käsittelemistäni artikkeleista, yli puolet liitti hänet joko työväen alistavaan, sosialistisen liikehdinnän tukahduttamiseen tai ”porvariensa ja aristokratian puolustajana”. Muutosta alkaa kuitenkin tapahtua 1980-luvulla jonkin verran ja voisimme sanoa, että Bismarckia saatetaan mainita muunkinlaisessa valossa, osaa voisi tulkita myös positiiviseksi.

Alusta asti Bismarckiin liitettiin erityisesti sosialismin vastustaminen. Varhaisimman artikkelin, jonka löysin käsittelevän Bismarckia, löytyi Neues Deutschland lehdestä vuodelta 1949. Kirjoituksessa ei mainittu kirjoittajaa ja se vaikutti yleisönosastokirjoituksesta, mutta mielestäni on mielenkiintoista, että tämä kirjoitus, joka julkaistiin jo ennen Saksan Demokraattisen tasavallan virallista perustamista, muistutti hyvin paljon myöhempiä kirjoituksia, joissa Bismarckia käsiteltiin. Kirjoituksessa kerrottiin vitsi missä tyttö kysyy äidiltään: Kuka oikeasti oli Bismarck ja miksi hänestä on monumentti. Kun äiti ei selvästi osaa vastata tähän kysymykseen tyttö lisääkin: Hänen täytyi olla sosialisti, jos hänestä on tehty patsaskin! Äiti vastaa tähän: Totisesti! Hän teki maahamme ensimmäisen sosialistisen lain!¹⁶

Bismarckin sosialismin vastaiset lait

Useissa uutisartikkeleissa käsitellään Bismarckin ajamia sosialismin vastaisia lakeja. Esimerkiksi vuonna 1953 Berliner Zeitung julkaisi artikkelin, jonka se nimesi ”Prinssi

¹⁶ ”Wer war Bismarck”, 14.09.1949, Neues Deutschland s. 3

Bismarckin tappio”, joka ilmestyi hyvin pian, kun KPD kieltäytyi kirjoittamasta Länsi-Saksan perustuslakia ja vuosi sen jälkeen, kun Freien Deutsches Jugend lakkautettiin. Päätöksessä tuotiin myös esille ”Marxisti-Leninismi-Stalinismin” olevan täysin yhteensopimaton Saksan tasavallan perustuslain ja arvojen kanssa.

Artikkelissa ”Prinssi Bismarckin tappio”¹⁷ kerrotaan tarinallisesti, kuinka Bismarck poistuu Reichstagista koettuaan ”suurimman poliittisen tappionsa”. Tämän jälkeen artikkeli jatkaa kertomusta, kuinka uutinen ”12 vuotta kestäneestä laista” levisi työläisten keskuuteen ja kaikki juhlivat sosialististen lakien poistumista. Artikkelissa Bismarckin toimien sanotaan vaarantaneen kasvaneen vallankumouksellisen proletaarisen liikkeen ja hänen väitettiin edustavan Junkkareiden ja suurporvareiden etuja.

Artikkelin loppupuolella väitetään Hitlerin ”jatkaneen” Bismarckin toimia ja ne pääsivät ”petomaisiin” mittoihin. Kokonaisuudessaan artikkelin tarkoituksena on tällä tarinalla liittää Saksan liittotasavallan, sekä Konrad Adenauerin, toimien ”käyttävän samoja keinoja” kuin Bismarck ja Hitler. Lopussa kirjoittaja kannusti KPD:ta olemaan yhtä rohkea, kuin SPD Bismarckin aikana ja ”kaatamaan Adenauerin hallinnon”.¹⁸

Sosialismin vastaiset lait olivat näkyvillä varsinkin aiemmin mainitun KPD:n kieltämisen alla. Kirjoituksissa Saksan liittotasavallan toimia liitetään vahvasti samankaltaisiksi, kuin Bismarckin julistamia lakeja. Vuodelta 1963 Berliner Zeitung julkaisi artikkelin, missä KPD:n kieltäminen tuodaan useita kertoja esille artikkelin aikana. Artikkelin otsikoitu vitsikkäästi ”Opetuksia rauta- ja muille kanslereille”.¹⁹ Merkillepantavinta artikkelissa on, että mikäli useat maininnat silloisesta Bonnissa toimineesta Saksan liittotasavallan kanslerista vaihdettaisiin, se voisi olla suoraan edelliseltä vuosisadalta. Artikkelin mainitsee Bismarckin tittelleineen ivallisesti ”Rautakanslerina”, joka oppi, ettei tällaisilla lailla pysty pidättelemään sosialismia.

¹⁷ Arno Rattay ”Die Niederlage des Fürsten Bismarck”, Berliner Zeitung, 27.01.1953, s. 2

¹⁸ Arno Rattay ”Die Niederlage des Fürsten Bismarck”, Berliner Zeitung, 27.01.1953, s. 2

¹⁹ Werner Micke ”Lehren für eiserne und andere Kanzler” Berliner Zeitung, 15.08.1964, s. 1

Uutisartikkeleista välitty kuva, missä Itä-Saksa ja Länsi-Saksa elävät rinnakkain kahtena valtiona, mutta Länsi-Saksa luo Itä-Saksalle uhkakuva. Artikkelissa käytetään jopa termiä ”Revansismi”²⁰, mikä liitetään yleisemmin Kolmannen valtakunnan haluun palauttaa ensimmäisen maailmansodan jälkeen menetetyt alueet takaisin. Tätä termiä käytettiin myös Itä-Saksassa kuvaamaan Länsi-Saksan muodostamaa uhkaa. Jopa Itä-Saksan ministeriöissä oli puhuttu Länsi-Saksan sotilaallisesta uhasta, joka tapahtuisi ”Revansismin” takia.²¹

Tämä sotilaallinen uhkakuva tuotiin esille useita kertoja. Neue Zeit julkaisi vuonna 1969 Joseph Cornelius Roissantin artikkelin, missä jälleen kerran saksalainen militarismi lähti Bismarckista ja jatkui aina Hitleriin saakka. Roissant asui Länsi-Saksassa ja toimi ”Natsihallinnon vainottujen yhdistyksen, *Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten*” puheenjohtajana kirjoituksen aikana. Artikkelista ei käy kuitenkaan ilmi mistä se on saanut kirjoituksen, joten on vaikeaa ymmärtää kontekstia missä se on julkaistu. Luultavasti kirjoitus on kuitenkin julkaistu sen takia että Roissant kehottaa länsimaita tunnustamaan Itä-Saksan valtiona, jotta mahdollisilta sotilaallisilta konflikteilta voidaan välttyä.²²

²⁰ Lehre für eiserne und andere kanzler, 15.08.1963, Berliner Zeitung s. 2 – Werner Micke

²¹ Federal Archives of Germany, Military Branch (BA-MA), Freiburg i. Br. DVW 1/39568

²² Kampf Dem militarismus!, 24.09.1969, Neue Zeit s. 3

2.2. Vuosi 1971 – Saksojen yhdistymisen 100-vuotispäivä DDR:n lehdistössä

”Brandt ja Kiesinger käyvät kunnioittamassa ”Raudan ja Veren Kansleria”, lukee artikkelin otsikko Berliner Zeitungissa Tammikuun 19 päivä. Tapahtumassa kunnioitettiin 100-vuotta aikaisemmin perustettua Saksan Keisarikunnan johon Bismarckilla, kuten aiemmin mainittiin, oli suuri vaikutus. Saksan Keisarikunnan aikana oli tapana juhlia aina tammikuun 20 päivänä ”Keisarikunnan perustamispäivää” mutta juhlaa ei ollut juhlittu kummassakaan Saksassa, mutta nyt Länsi-Saksan Kansleri oli menossa laskemaan kranssia Bismarckin haudalle. Artikkelin huomautti, että Kansleri laski kranssin ”Action 2000 uusfasistisen järjestön kranssin viereen” ja pyrki selvästi huomauttamaan, että Bismarckin nykyiset muistelijat kuuluvat yleensä äärioikeistoon. Artikkelin huomautti myös lopussa, että Bismarckin linnaa käytettiin Freikorpsien tukikohtana Ensimmäisen maailmansodan päätyttyä ja sieltä ”vastavallankumoukselliset marssivat murskaamaan Hampuriin vallankumouksellisen sosiaalidemokraattisen liikkeen työläiset”.²³ Freikorpsilla tässä tarkoitetaan puolisotilaallista joukkoa, joka taisteli vuonna 1918 Saksan kommunistista vallankumousta vastaan.²⁴ Tämä on selvästikin ivallinen huomautus koska poikkeuksellisesti tuona vuonna Länsi-Saksan kansleriksi oli valittu SDP:n Willy Brandt.

Mielestäni vuosi 1971 tiivistää hyvin kokonaisuudessaan sen kuvan, mikä Bismarckista oli luotu Itä-Saksan lehdistössä siihen asti. Tuona vuonna Saksan Keisarikunnan perustamisesta oli kulunut 100 vuotta, tapahtuma johon Bismarckilla oli suuri vaikutus.²⁵ Tuona vuonna artikkelit ja maininnat Bismarckista kasvoivat kahdesta syystä: ensinnäkin koska hänen vaikutuksensa 100 vuotta aiemmin tapahtuneeseen Saksan keisarikunnan syntyyn oli kiistaton. Toinen syy oli yhtä merkittävä: Kautta sosialististen maiden ihailusta

²³ Brandt und Kiesinger würdigten Blut-und-Eisen-Kanzler - Berliner Zeitung, 19.01.1971 – ei ilmoitettua kirjoittajaa s. 5

²⁴ William L. Shirer, Kolmannen valtakunnan nousu ja tuho I, Gummerus, Bookwell oy Juva 2011, s. 46–47

²⁵J. Steinberg, Bismarck: A Life, Oxford University press, 2011 s. 309–311

ja muistellusta Pariisin kommuunin vallankumousyrityksestä myös vuonna 1971 – tapahtuma, joka oli kiinteästi yhteydessä Bismarckiin, Saksan keisarikunnan yhdistymiseen ja 1870–1871 käytyyn Saksan ja Ranskan väliseen sotaan.

Kun lukija avaa Neues Deutschlandin maaliskuun 19. päivän numeron aukeaa suuri aukeama missä esillä olevan kuvan alla lukee: ”Kansainväliset sympatiat kommuunille”. Ei ole epäselvää kenelle Itä-Saksan juhlat kuuluvat, sillä historiallinen teksti mikä kuvan alapuolelta löytyy toistaa tuttuja näkemyksiä Bismarckista.

Artikkeli on SED puolueen muistopuhe Pariisin Kommuunille, jonka on pitänyt Itä-Saksan varapääministeri Horst Sindermann. Puheessa väitetään Napoleon III:n pyytäneen Preussilta apua murskaamaan Pariisin kommuuni, jonka seurauksena ”suurkapitalistit pettivät kansallisen intressin puhtaasta luokkaegoismistaan”. Artikkelin vetää suoran yhteyden Länsi-Saksassa tapahtuneen juhlimisen ja Itä-Saksan Pariisin kommuunin juhlimisen välillä:

Voidaan huomauttaa, että Bismarckin ja valtakunnan perustamisjuhlat viime tammikuussa Länsi-Saksassa perustuivat yhtä paljon **sisäiseen logiikkaan** kuin siihen, että **Saksan kansakunnan sosialistinen valtio juhlii tänään Pariisin kommuunin 100-vuotispäivää**.

Puheesta ei jää epäselväksi Itä-Saksan tuntemukset Bismarckia kohtaan: hän oli yksi syytä Pariisin Kommuunin tuhoon ja saksalaisia edustaa paljon enemmän valtio, joka juhlii mieluummin Kommuunia kuin sen tuhoajaa.²⁶

Lainauksessa mainittu Länsi-Saksan juhlinnalla tarkoitettiin sen 100-vuotis muistelua Keisarikunnan perustamisesta. Länsi-Saksa julkaisi 1971 postimerkin ja juhlakolikon, jonka arvoksi katsottiin 5 markkaa.²⁷ Se mistä erityisesti Itä-Saksan lehdistössä kirjoitettiin

²⁶ Die Fahne der Himmelsstürmer in der DDR fest verankert – Neues Deutschland, 19.03.1971 - Horst Sindermannin, s. 3

²⁷ Bekanntmachung über die Ausprägung von Bundesmünzen im Nennwert von 5 Deutschen Mark (Reichsgründungsmünze) - Münz5DMBek 1971–10

raivokkaan sävyyn, oli silloisen Länsi-Saksan kanslerin Willy Brandtin vierailu Bismarckin haudalla. Hän myös jätti vierailun yhteydessä kukkakraussin entisen kansleri Bismarckin haudalle. Tästä lehdet kirjoittivat erittäin vihaiseen sävyyn mm. artikkelissa ”Kaksi Kansleria ja yksi kranssi”:

Mikä saa Saksan liittotasavallan sosialidemokraattisen liittokanslerin tällaiseen demonstraatioon? No mutta hän juhlii sitä imperialistimilitaristista Saksan valtiota, jota maailmassa vihataan ja jonka perustamisen aikana, kuten hyvin tiedetään, Saksan sosiaalidemokratian silloiset johtajat August Bebel ja Wilhelm Liebknecht olivat vankilassa? Kunnioittiko hän preussilaista nuorta miestä, joka rakensi tämän taantumuksellisen valtion ja aloitti pian sen jälkeen terrorikampanjan Saksan kansan edistyksellisiä voimia vastaan sosialistisella lailla?²⁸

Tämä kuva mikä Bismarckista luodaan, on kaukana neutraalista. Se on selvästi avoimen negatiivinen. Myöhemmin kommentaarissa nousee myös esille väite, että tämä nimenomaan todistaa kahden Saksan ajautuneen erilleen korjaamattomasti:

Tämä on enemmän kuin symbolinen ero. Tämä on vastakohta kahden maailman välillä, joiden välillä ei ole minkäänlaista sisäistä yhteyttä.²⁹

Bismarckista ja Saksan valtakunnasta, jota hän oli rakentamassa, on tullut iso vedenjakaja kahden Saksan välille tässä kommentaarissa. Tekstissä välittyvä suuttumus niin SPD:n jäsenen, kuin Länsi-Saksan kanslerin vierailu Bismarckin haudalla on niin anteeksiantamatonta, että kirjoittaja on valmis sanomaan Saksojen eroavan toisistaan täysin.

Pari päivää aikaisemmin Neues Deutschland julkaisi Professori Ernst Diehlin näkökulman Saksan valtakunnan syntymästä ja sen tuhoutumisesta. Tässä kirjoituksessa Ernst kertoi Saksan Valtakunnan luhistumisen syistä oman näkemyksensä mukaan, mutta tässä artikkelissa on nähtävillä lyhyt maininta Bismarckista, jossa hänen kerrottiin edustaneen

²⁸ Zwei Kanzler und Ein Kranz – Berliner Zeitung, 18.01.1971 Kunther Anders s. 2

²⁹ Zwei Kanzler und Ein Kranz – Berliner Zeitung, 18.01.1971 Kunther Anders s. 2

Junkkereita poliittisesti ja murskanneen Saksan demokraattisen kehityksen ”raudalla ja verellä”. Vaikka Bismarckia ei mainita artikkelissa tämän kummemmin, on mielestäni merkittävää, että Professori on halunnut kirjoittaa näkökulman vain pari päivää ennen Saksan Keisarikunnan muodostamisen 100-vuotispäivää ennen kirjoituksen, jossa Bismarck mainitaan vain lyhyesti ”Junkkereiden etua ajavana”.³⁰

2.3. 1980-luku ja positiivinen käänne

1980-luku toi muutoksen Itä-Saksan yleiseen historian tulkintaan. Muutokset tapahtuivat osittain valtiolliselta tasolta, mutta sen voidaan katsoa alkaneen vuonna 1979 Ingrid Mittenweinin Fredrik II elämäkertaa kirjasta.³¹ Kirjassaan Mittenweiz esittää Fredrik II:n siirtäneen johtamansa maan feodalismista kapitalismiin. Nämä tapahtuivat Mittenweizin mukaan Fredrikin uudistusten takia. Hänen näkemyksensä Fredrikin ulkopoliitikasta ei kuitenkaan eronnut yleisestä Itä-Saksan historiantulkinnasta. Itä-Saksan mukaan Fredrik ei välittänyt kansansa kärsimyksistä vaan oli pelkkä militaristi ja despootti. Hän esitti näkemyksensä Fredrikistä vuonna 1978 artikkelissa Forum lehdessä; ”*Vallanpitäjät eivät aina automaattisesti ole taantumuksellisia vaan voivat palvella myös historiallista edistystä.*”³² Myöhemmin tämä historiankirjoitus sai arvostusta myös Itä-Saksan SED-puolueen pääsihteeriltä Erich Honeckeriltä. Hän kertoi muistelmissaan pitävän kirjaa suurella arvolla ja asetti Fredrik II:n ratsastajapatsaan takaisin näkyvälle paikalle.³³

³⁰ Das Reich, seine Gründung und sein Untergang – Neues Deutschland, 18.01.1971 – Professori Ernst Diehl s.5

³¹ Ingrid Mittenweiz, Friedrich II. von Preussen. Eine Biographie, 1979, Berlin

³² Seppo Hentilä, Jaettu Saksa, Jaettu Historia, Kylmä historiasota 1945–1990, SHS/Helsinki 1994 – s. 220–222

³³ Seppo Hentilä, Jaettu Saksa, Jaettu Historia, Kylmä historiasota 1945–1990, SHS/Helsinki 1994 – s. 224–225

Seppo Hentilän kertoo kirjassaan, että tämä historiallinen kiinnostus alkoi ulottua myöhemmin myös Bismarckiin. Seppo Hentilän mukaan Bismarckin rooli nähtiin historiallisesta näkökulmasta edistystä ajavana, vaikkakin taantumuksellisena. Edistyksellä tarkoitettiin erityisesti markkinoiden ja kapitalismin kasvua, mutta myös Saksojen yhdistyminen nähtiin positiivisena asiana.³⁴ Tämä ei ole tule esille DDR:n lehdistössä, ainakaan näissä kolmessa lehdessä juuri millään tavalla, koska jopa tämän Bismarckin tuoma ”edistysaskel” sai murskaavan tuomion ja lehdistössä kerrottiin paljon mieluummin Pariisin Kommuunista.

1980-luvulla oli kuitenkin nähtävillä pienoinen muutos artikkeleissa, jotka käsitelivät Bismarckia. Sävy muuttui hyökkäävästä paljon säyseämmäksi ja myös Bismarckia positiivisempaan sävyyn käsitteleviä kirjoja tuotiin esille artikkeleissa sellaisenaan, ilman aiempia maneerisia kritiikkejä. Vuonna 1984 Neues Deutschland julkaisi lyhyen artikkelin missä se esitteli *Die Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, joka oli kuukausittain ilmestyvä aikakausilehti, jossa käsiteltiin historiaa marxistilenninistisestä näkökulmasta. Artikkelin nimi on nimetty ”Historioitsijoiden ajankohtainen tehtävä” ja se sisältää lyhykäisyydessään positiivisemmän sävyn Bismarckia kohtaan:

...Sigrid Wegner-Korfes käsittelee Kreivi Friedrich Werner von der Schulenburgin, Saksan Moskovan-suurlähettilään 1934–1941, ulkopoliittista näkemystä. Hän kehuu häntä porvarilliskonservatiivisena poliitikkona, joka Bismarckin tavoittelemien rauhanomaisten Venäjän-suhteiden hengessä, näki hyvissä suhteissa Neuvostoliittoon kaiken onnistuneen Saksan ulkopoliitiikan perustan.

Vaikka maininta on lyhyt, tämä sävyero on selkeä. Porvallinen konservatiivipoliitikko, joka tavoitteli Bismarckin kaltaisia rauhanomaisia Venäjäsuhteita. Tämä on ensimmäinen

³⁴ Seppo Hentilä, *Jaettu Saksa, Jaettu Historia, Kylmä historiasota 1945–1990*, SHS/Helsinki 1994 – s. 229

havainto aineistosta, jossa Bismarckin nimi mainitaan ohimennen jonkinlaisena hyvän politiikan toimijana.³⁵

Vuonna 1986 Neue Zeit lehdessä julkaistiin artikkeli, jonka keskiössä oli maininta "Mietintöjä historiasta". Tässä "mietinnössä" ilmeisesti mainostettiin Ernst Engelbertin kirjaa, joka poikkeuksellisesti julkaistiin Itä-Saksassa ja Länsi-Saksassa. Ernst Engelbert oli marxistinen historioitsija ja hän julkaisi kirjan Bismarckista vuonna 1985 ja kirja sai jatko-osan vuonna 1990.³⁶ Neue Zeitin artikkeli on nimetty "Bismarckin Vallankumous ylhäältä" ja artikkeli käsittelee pitkälti Ernst Engelbertin tulkintoja Bismarckin politiikasta. Bismarckia kuvataan realistisena poliitikkona, joka osasi ymmärtää maltillisuutta ja pyrki hillitsemään tarvittaessa Preussin kuningasta esimerkiksi nolaamasta Itävaltaa. Lopulta artikkelissa todetaan Ernst Engelbergille olleen tärkeää, että Saksa yhdistyi nimenomaan Preussin alla:

Ernst Engelbergin mukaan oli merkittävää, että ensimmäinen askel kohti Saksan yhdistämistä kansallisvaltioksi otettiin Preussin johdolla sotilaallisella alalla. Tuolloin Bismarckin oikeistoliberaalit ihailijat arvioivat hänen politiikkaansa, kuten Heinrich von Treitschke sanoi kirjeessään 28. heinäkuuta 1866: "Vallankumous, jossa seisomme, tulee ylhäältä."

Sävymuutos, kuten aiemmin mainittiin, on hyvin selkeä. Aikaisemmissa artikkeleissa oli nähtävillä paljon voimakkaampaa ja hyökkäävämpää kritiikkiä Bismarckia kohtaan. Muutos myös vuodesta 1971 on suuri, koska artikkelissa Saksojen yhdistyminen esitetään positiivisena muutoksena, vailla suurempaa kritiikkiä.³⁷ Vuonna 1988 Neue Deutschland kirjoitti Ernst Engelbergin luennosta hyvin positiivisesti ja toivoi elämäkerran toisen osan olevan pian valmis. Ainoa kritiikki luennosta kirjoittajalta on, ettei luento sisältänyt paljoakaan "konkreettista materiaalia" dokumenttien tai lähteiden muodossa.³⁸

³⁵ Aktuelle Aufgaben der Historiker - Neues Deutschland, 23.08.1984 Georg Lenzner s.4

³⁶ Bismarck-Biograf Ernst Engelberg gestorben – 20.12.2010,
<https://www.welt.de/kultur/history/article11749701/Bismarck-Biograf-Ernst-Engelberg-gestorben.html>
Luettu: 2.5.2023

³⁷ Bismarcks, Revolution von oben - Neue Zeit, 05.07.1986, Eberhard Klages s.7

³⁸ Interessantes vom Werden einer Bismarck-Biographie – Neue Deutschland 04.03.1988, Werner Müller s. 6

Tämä sävymuutos ja kysymykset mitä tämä saattaa herättää lukijassa nousee jopa esille Itä-Saksan lehdistössä. Vuonna 1987 kustannusyhtiö Philipp Reclam julkaisi Heinz Wolterin kirjoittaman kirjan Bismarckista. Artikkelin kirjasta on kirjoitettu jälleen täysin eri tavalla kuin mitä näimme 1970-luvulla:

Preussilainen "aidon leivän ja voimien" aatelismies, jollaisena hän tunsi olevansa koko pitkän ikänsä? Kansleri, joka takoi toisen Saksan valtakunnan verestä ja raudasta, "valkoinen vallankumouksellinen", arkkikonservatiivi, joka kuitenkin edisti yhteiskunnallista edistystä? Kehittyvän työväenliikkeen vannoutunut vihollinen, joka käytti kaikki voimansa vallankumouksellista sosiaalidemokratiaa vastaan? Realistinen poliitikko, joka pyrki rauhasa säilyttämään sodan keinoin saavutetun?

Seuraavassa kappaleessa tiivistetään tämä uusi näkemys Bismarckista "ristiriitaisena" hahmona.³⁹ Tämä muutos tulee vielä selvemmäksi kaksi vuotta myöhemmin, kun Neue Zeit julkaisi artikkelinsa "Epäkunnioittavia asioita Keisarista ja Kanslerista". Artikkelin kertoo sveitsiläisestä journalistista Victor Tissotista jonka matkajournali Saksan keisarikuntaan julkaistiin nimellä: "Reportaasi Bismarckin Keisarikunnasta – Raportteja matkustavalta ranskalaiselta 1874-1876", joka matkusti Saksan Keisarikuntaan Bismarckin aikana. Kirjoituksessa kerrotaan hänen kirjoituksistaan, joita oli vastikään julkaistu ja joiden sävy Saksan johtoa kohtaan oli loukkaava. Kirjoituksessa sanotaankin Tissotin sävyn olevan tätä ja hänellä on "ongelmia kuunnella muita ihmisiä". Närkästyttä osakseen saa myös Tissotin ilmeisesti oletettu "ranskamelisyys" ja koulutusjärjestelmän pilkkaaminen. Vaikkakin artikkeli sanoo Preussin olleen militaristinen, sovinistinen ja nationalistinen nähdään Tissotin arvosteleva sävy loukkaavana:

Ja se, mitä Tissot siellä huomasi, aiheutti varmasti monia virneitä hänen lukijoidensa keskuudessa Ranskassa - Bismarckin kunnioittamat snapsipullot, liittokanslerin elämäntapa, jota syytettiin "politiikan parvenuksi" (nousukas).

Tällaisista laajamittaisista tuomioista, vaikka niistä löytyy totuuden elementtejä, esimerkiksi militarismista, nationalismista ja sovinismista, ei ole koskaan ollut mitään hyötyä, ja herra Tissot'n raportit ovat vain auttaneet Ranskassa ja muualla piirtämään kuvia "rumista saksalaisista", koska ne eivät olleet totta, eivätkä

³⁹ Dokumente beleuchten das Leben eines Kanzlers – Neue Deutschland, 1987.28.02, Rüdiger Hopf, s. 14

ole totta. Elegantti kirjoittaja ei pyrkinyt osoittamaan sotien todellisia syitä. Tietysti on todistuksia tuolta ajalta saksalaisilta kirjailijoilta, jotka kirjoittivat yhtä ankarasti ja epäoikeudenmukaisesti "perivihollinen Ranskasta".

Artikkelissa mainitaan Saksan Keisarikunnan militarismi, nationalismi ja sovinismi negatiivisina piirteinä, mutta jo alussa on nähtävillä jälleen sävymuutos. Bismarckin pilkkaamistakin kuvaillaan sanoin "tämä varmasti sai virneitä Ranskassa". Se miten Bismarckia käsiteltiin vuonna 1971 ei vastaa millään tavalla tyyliä tai sävyä, miten häntä käsiteltiin 1980-luvulla.⁴⁰

3.0. Yhteenveto

Tutkimuksen kysymykseni on "Miten Otto von Bismarckia käsiteltiin Itä-Saksan lehdistössä". Tähän on sinänsä helppo vastata: erittäin negatiivisesti, mutta tässä tapahtui käänne 1980-luvulla, jolloin useampi Preussin kuningaskunnan ja Saksan keisarikunnan historialliset hahmot kokivat pieniä kunnianpalautuksia. Tutkimus on kuitenkin rajallinen ja kaikkia asioita ei voida varmentaa. Esimerkiksi Seppo Hentilä kirjassaan *Jaettu Saksa, Jaettu Historia* kertoo Bismarckin käsittelyn Itä-Saksan historiantulkinnassa olleen hieman kaksijakoinen. Toisaalta hänen nähtiin olleen, mikä tuli lehdistössäkin esille, julma despootti, joka toimi vain suurpääoman palveluksessa mutta toisena puolena hänet nähtiin historiallisesti tärkeänä merkkipaaluna historiassa, joka laajensi markkinoita ja toi kapitalismin Saksaan. Tämä puoli ei tullut artikkeleissa mitä luin millään tavalla esille ennen vuotta 1980, milloin Bismarckista ei puhuttu "kapitalismin ja markkinoiden laajentajana" vaan paljon monimutkaisempaan hahmona.

Bismarckin tekemiä sosiaalisia uudistuksia pidettiin huijauksena ja harhautuksena. Eikä niille annettu ainakaan löytämässäni artikkeleissa mitään muuta painoarvoa. Hänet liitettiin joko sosialistisen vastaisiin lakeihin, joka yhdistettiin Länsi-Saksan kiellettyä KDP:n

⁴⁰ Despektierliches über Kaiser und Kanzler – Neue Zeit, 1989 09.08. Helmut Caspar s. 8

toiminta. Vuosi 1971 tiivisti erittäin hyvin, miten Otto von Bismarckia käsiteltiin lehdistössä, koska tuona vuonna varsinkin lännessä juhlittiin ja muisteltiin Saksan yhdistymistä yhdeksi keisarikunnaksi. Tämä koettiin sekä loukkaavana että uhkaavana Itä-Saksassa. Itä-Saksassa sen sijaan kirjoitettiin erittäin juhlavaan ja ylistävään sävyyn Pariisin kommuunista ja sen epäonnistumisen yhdeksi syytäksi nimettiin Otto von Bismarck. Tässäkin tapauksessa syytetään Bismarckia suurpääoman ja aristokraattien lakeijaksi.

Lähempänä 1980-lukua ja erityisesti sen jälkeen alamme vasta näkemään hieman monipuolisempaa tulkintaa Bismarckista. Tässäkään teksti ei välttämättä ole ylistävää, mutta esimerkiksi kirja-arvosteluita tai jopa artikkeleita Bismarckista kirjoitetaan neutraaliin tai jopa positiiviseen sävyyn. Tämä tapahtui samaan aikaan muiden Preussin ja Saksan merkkihenkilöiden tullessa esille positiivisemmassa sävyssä. Puhutaan kuitenkin pikemminkin sävyerosta konkreettisesta isosta muutoksesta artikkeleista. Ainakaan käsittelemissäni artikkeleissa ei noussut esille isoja kannanottoja Bismarckin ”rehabiloinnista” tai tarpeesta nähdä häntä toisenlaisessa valossa kuin aikaisemmin.

Tietenkin tutkimuksen keskittyessä vain kolmeen Itä-Saksan aikakauslehteen emme voi täydellä varmuudella tietää miten käsittely tapahtui muissa lehdissä. Kuitenkin Berlinger Zeitung, Neues Deutschland, Neue Zeit eivät käsittelyissään eronneet juuri millään tavalla. Oli kyse sitten mielipidekirjoituksesta, uutisesta tai artikkelista kanta oli aina negatiivinen aina 80-luvulle tullessa, jolloin se ei siltikään muuttunut erityisen positiiviseksi. Mikäli tämän tutkimuksen pohjalta haluaa saada lisätietoa Itä-Saksan ideologisesta suhtautumisesta Bismarckiin, voisi olla mielenkiintoista tehdä vertailevaa tutkimusta Itä-Saksan historiantulkinnan ja sanomalehtiartikkeleiden pohjalta. Tutkimuksessa useasti mainittu Seppo Hentilän teos ”Jaettu Saksa, Jaettua Historia” käsittelee hyvin tarkasti Itä-Saksan ja Länsi-Saksan eroavaa historian tulkintaa, sekä molempien halua kontrolloida oman valtionsa historiaa. Kirjassa kuvailtu muutos ja jopa kiinnostus mikä historioitsijoilla Itä-Saksassa oli Bismarckia kohtaan. Kuten aiemmin mainittiin Bismarck historiantulkinnassa, nähtiin taantumuksellisenä mutta lopulta positiivisenä voimana. Mielestäni olisi mielenkiintoista tutkia minkälainen kuva Bismarckista tavallisella Itä-

Saksalaisella kansalaisella oli hänestä. Juontuiko tämä kuva itsensä enemmän lehdistön näkökulmasta vai historiantulkinnan näkökulmasta? Kummanlainen näkemys oli vahvemmin esillä historianopinnoissa?

Lähdeluettelo:

Alkuperäislähteet:

Federal Archives of Germany, Military Branch (BA-MA), Freiburg i. Br. DVW 1/39568

[Luettu Webportaalien kautta:

https://www.php.isn.ethz.ch/kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/20927/ipublicationdocument_singledocument/ccf2fdbd-ffbc-46a5-99a5-8bcc53f11f5e/de/11_East%2bGerman%2bDescription_290759.pdf]

Bekanntmachung über die Ausprägung von Bundesmünzen im Nennwert von 5 Deutschen Mark (Reichsgründungsmünze) - Münz5DMBek 1971–10

[Luettu Webportaalien kautta: https://www.gesetze-im-internet.de/m_nz5dmbek_1971-10/BJNR016910971.html]

Neues Deutschland:

Aktuelle Aufgaben der Historiker - Neues Deutschland, 23.08.1984 Georg Lenzner s.4

Das Reich. seine Gründung und sein Untergang - Neues Deutschland, 18.01.1971 - Prof. Dr. Ernst Dieh s.4

Dokumente beleuchten das Leben eines Kanzlers – Neue Deutschland, 1987.28.02, Rüdiger Hoplitschek s. 14

Gaus warnt vor Illusionen, 18.12.1989, Neues Deutschland s. 2

”Wer war Bismarck”, 14.09.1949, Neues Deutschland s. 3

Berliner Zeitung:

Brandt und Kiesinger würdigten Blut-und-Eisen-Kanzler - Berliner Zeitung, 19.01.1971 – ei ilmoitettua kirjoittajaa s. 5

”Die Niederlage des Fürsten Bismarck”, 27.01.1953 Berliner Zeitung, s. 2

Lehre für eiserne und andere Kanzler, 15.08.1963, Berliner Zeitung s. 2 – Werner Micke

Zwei Kanzler und Ein Kranz – Berliner Zeitung, 18.01.1971 Kunther Anders s. 2

Neue Zeit:

Despektierliches über Kaiser und Kanzler – Neue Zeit, 1989 09.08. Helmut Caspar s. 8

”Kampf Dem militarismus!”, 24.09.1969, Neue Zeit s. 3

Kirjat

Christopher Clark 2006, Iron Kingdom, the rise and downfall of Prussia 1600–1947, The Belknap Press of Harvard University, Massachusetts

J. Steinberg 2011, Bismarck: A Life, Oxford University press

Seppo Hentilä 1994, Jaettu Saksa, Jaettu Historia, Kylmä historiasota 1945–1990, SHS/Helsinki

Tom Smith 2020, Comrades in arms, military masculinities in East German culture, Berghahn Books

William L. Shirer, Kolmannen valtakunnan nousu ja tuho I, Gummerus, Bookwell oy Juva 2011

Artikkelit

Beatrice Scheubel, Bismarck's Institutions: A Historical Perspective on the Social Security Hypothesis, 2013, Journal of Economics 2014, Vol.112 (1), p.95–97

[Luettu Webportaalin kautta: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00712-014-0392-6>]

Felix Kersting, Welfare Reform and Repression in an Autocracy: Bismarck and the Socialists, HU Berlin

[Luettu Webportaalin kautta: https://www.ehes.org/wp/EHES_227.pdf]

Frank M. Häge, Political conflict in Bismarck's Germany: An analysis of parliamentary voting 1867–1890, Party politics 2017

[Luettu Webportaalin kautta:

<https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/1354068817702058>]

LUEDERS, HANS (2022). Electoral Responsiveness in Closed Autocracies: Evidence from Petitions in the former German Democratic Republic. *American Political Science Review*, 116(3), 827–842. doi:10.1017/S0003055421001386

[Luettu Webportaalin kautta: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/electoral-responsiveness-in-closed-autocracies-evidence-from-petitions-in-the-former-german-democratic-republic/4A5EE12EAE79CA7E93CC5BC4BD2B9C85>]

Patricia Kain, How to Do a Close Reading, Writing Center at Harvard University 1998
<https://writingcenter.fas.harvard.edu/pages/how-do-close-reading>

Verkkomateriaali:

<http://geschichtswerkstatt-oberhausen.de/index.php/joseph-c-rossaint-leben-und-wirken>

Lyhyt biografia, jota käytin lähteenä parempien puuttuessa, Josep C. Rossaintista. Hänen kirjoittama artikkeli oli myös julkaistu Itä-Saksan lehdessä: Neue Zeit. Hänestä oli erittäin vaikeaa löytää saksan ulkopuolisia lähteitä ja toisinaan lähteet olivat keskenään ristiriitaisia, esim. toiset väittivät hänen eronneen kirkosta, toiset väittivät, että hänet erotettiin kirkosta.

Bismarck-Biograf Ernst Engelberg gestorben – 20.12.2010,

<https://www.welt.de/kultur/history/article11749701/Bismarck-Biograf-Ernst-Engelberg-gestorben.html>

Luettu: 2.5.2023